

BATA ALEXANDRA JULIA

Varsó

Mindennapi kommunikáció az idegenajkúaknak szóló magyar nyelvkönyvekben

Bevezetés

Jelen dolgozat az idegenajkúaknak írt magyar nyelvkönyvekben szereplő mindennapi kommunikáció egyes aspektusait igyekszik megismertetni. Az elemzés célja nem a részletes tankönyvkritika, hanem a nyelvkönyvek párbeszédeiben fellelhető udvariassági fordulatok, megszólítások bemutatása, s összevetésük a nyelvtanuló szükségleteivel.

Az elemzett nyelvkönyvek

Az elemzett nyelvkönyveket – *1000 szó magyarul* (Somos 2000), *Halló, itt Magyarország!* (Erdős – Prileszky 1996), *Hungarolingua* (Hlavacska et al. 1996), *Itt magyarul beszélnek!* (Kovácsi 1993), *Magyar nyelv külföldieknek* (Lakos 1998) – a rendszerváltás után megjelent tankönyvek közül választottam ki. Ezek a magyar mint idegen nyelv alapfokú elsajátítását szolgálják, s jelentős szerepet játszanak a lengyelországi magyar oktatásban is. A forrásoknak ezt a leszűkítését elsősorban az indokolja, hogy a Magyarországra utazó nyelvtanulók már a nyelvelsajátítás kezdeteinél szembesülnek olyan nyelvi kihívásokkal (pl. az udvariassági fordulatok használata), melyekkel a nyelvkönyvek általában keveset foglalkoznak.

Mindennapi kommunikáció és a nyelvtanulók

A magyar mint idegen nyelv oktatását szolgáló tankönyvek specifikus kontextust szolgálnak: a célnyelv országában, de gyakrabban annak határain kívül, általában nem magyar nyelvű közösségben élő személyeknek mutatják be a magyar nyelvet. A magyar nyelvkönyvek vizsgálatával is foglalkoztak már számos helyen. Elsősorban a magyarországi egyetemeken működő Magyar mint

idegen nyelv szakok, a Balassi Bálint Intézet (s elődjei: a Hungarológiai Központ, ill. Nemzetközi Előkészítő Intézet), valamint a külföldön működő magyar tanszékek és hungarológiai központok munkatársainak tanulmányai tárgyalták e témát. Nagy részük elsősorban a grammatika oktatásával foglalkozik. A kulturális kompetenciának kevesebb tanulmány szentelt figyelmet (Guszkova 1981, Balogh 2001, Maróti 2003, Koutny 2004).

A lengyelországi tapasztalatok alapján a nyelvtanulókat két fő csoportra lehet osztani. Egy részük a magyar nyelv és kultúra iránti érdeklődéstől, szeretettől indítva kezdett bele a magyar nyelv tanulásába. A másik csoportba tartoznak azok, akik valamilyen személyes okból kezdtek el magyart tanulni (pl. magyar barát/barátnő, házastárs, magyar munkaadó). Mindez rámutat a nyelvtanulók igényeire: szükségük van mind a formális (pl. ideiglenes tartózkodási engedély kérése, határőrséggel, egyetemi tanárokkal való érintkezés), mind a nem-formális szituációk (baráti társaságban használható megszólítási formák, párbeszédnyitó és -záró fordulatok) ismeretére.

Lengyelországban a magyar nyelv elsajátítása mind az egyetemi lektorátusok mind az általánosan elérhető kurzusok esetében, olyan nyelvi „közösségben” zajlik, mely kizárólag a nyelvről idejére jön létre. A tanulók nyelvi tudásának bővítése az órán a nyelvtanár, a nyelvkönyv és más segédanyagok segítségével folyik. A nyelvről kívülről a diákok kizárólag a tananyagokra számíthatnak. A magyar kulturális programok (pl. filmvetítések, könyvbemutatók), ill. a rádió- és tévéadások nem jelentenek egy kezdő tanuló számára nagy segítséget, mivel gyakran irodalmi nyelven, s nem mindennapi szituációkban szólaltatják meg résztvevőiket. Ezek az adások és programok a kezdő nyelvtanulók esetében a nyelv „szelídítését” szolgálhatják – a nyelvi hangsúly, a nyelvi dallam megismerését, elsajátítását eredményezhetik.

A nyelvkönyvek szövegeivel szemben tehát az a követelmény áll fenn, hogy ismertessék a nyelvtanulókkal a mindennapi kommunikáció formáit, vagyis azokat a bizonyos konvenciókon alapuló hétköznapi helyzeteket, melyekkel foglalkozástól, illetve anyagi háttértől függetlenül bárki szembesülhet (pl. a családtagok közötti kommunikáció, bevásárlás, ismerkedés). A kezdő szinten használt nyelvkönyveknek a nyelvtanulók alapszükségeit kell ellátniuk, bemutatva azokat a szituációkat, melyekkel a Magyarországra látogató, illetve a magyar nyelvet beszélőkkel érintkező személy szembesülhet.

Elemzés

A kommunikatív kompetenciát Del Hymes felfogása értelmében a szociális és kulturális kontextus függvényeként fogom fel. Ennek értelmében az adott beszédaktusban szereplő fordulatot a beszédhelyzethez fűződő nyelven kívüli

kontextus figyelembevételével, a kulturális (ill. szociolingvisztikai) kompetenciát elsősorban az ott szereplő beszédhelyzet, azaz a kommunikáció résztvevői közötti kapcsolat és társadalmi szerepek függvényében elemeztem.

Az idegen nyelv oktatásának szempontjából a nyelvi és nyelven kívüli szabályok fontos részei a nyelvtudásnak. Az udvariassági szabályok a nyelvnek azon elemei, melyek összefüggenek társadalmi szokásokkal, nagyon szoros kapcsolatban állnak az adott ország szokásaival. Egyes kutatók (Bárdos 2001) (Balogh 2001) az adott közösség kultúrspecifikus elvárásának nevezik az udvariasságot, mely a nyelvészetben a kulturális kompetencia részeként ismert. A hagyományos megszólítás ill. köszönési forma megmásítása, vagy elhagyása különleges helyzetet teremt, mint azt Maróti Orsolya is jelzi dolgozatában (2003), akár nem szándékos sértést is okozhat. Mindebből kifolyólag a sikeres kommunikáció egyik alapfeltétele, hogy a kommunikációs partnerek eleget tegyenek az udvariassági szokásoknak.

Jelen dolgozat két beszédaktusra, a köszönésre és a megszólításra leszűkített elemzés eredményeit mutatja be. Az elemzés tárgyául a felsorolt nyelvkönyvek dialógusai szolgálnak. Ezen belül a nyelvkönyvekben előforduló udvariassági fordulatok közül kizárólag a sablonszerű kifejezések három csoportjával foglalkozunk, a társas érintkezésben használt köszönés és búcsúzás, valamint a megszólítások formáit mutatjuk be.

A vizsgálat a beszélők közötti viszony E. T. Hall (1969) által bevezetett, az emberek közti távolság leírásához használt 4 szint (a nyilvános, a társasági, a személyes, és a bizalmas) figyelembevételével készült. Tekintettel arra, hogy a nyelvkönyvek nem mindig jelzik a beszélgetőpartnerek között fennálló viszonyokat, a társasági és a személyes viszony különválasztása nem mindig lehetséges. Ezért a társasági és a személyes viszonyt egybevonom.

A megszólítási formák vizsgálatánál, nem egyenrangú partnerek esetében a társadalmi státuszt is jelzem. A társadalomban betöltött pozíciót pedig a következő relációk megnevezésével mutatom be (Koutny 2004): beteg–orvos, diák–tanár, beosztott–főnök, ügyfél/vásárló–ügyintéző/eladó.

Üdvözlés

1. táblázat: Köszönések a magyar nyelvkönyvekben¹

	bizalmas viszony					személyes és társadalmi viszony					nyilvános viszony				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Csókolom.													T2		
Helló!													T1		
Isten hozta.						T1									
Jó éjszakát kívánok!															T2
Jó éjszakát!															T2
Jó estét kívánok!										T1		T1	T1		T1
Jó estét!										T1			T1		T1
Jó napot kívánok!						T1	T1		T1	T1	T1	T1	T1	T1	T1
Jó napot kívánunk!															T1
Jó napot!						T1			T1				T1	T1	T1
Jó reggelt kívánok!						T1	T1			T1	T1		T1		T1
Jó reggelt!								T1		T1					T1
Kezét csókolom!						T1	T1			T1	T1	T1		T1	T1
Szervusz!					T1	T1	T1	T1		T1		T1	T1	T1	T1
						T2		T2						T2	T2
Szervusztok!				T1			T1	T1					T1		
								T2							
Szevasz!										T1			T2		T1

¹ A 2. sorban szereplő számok a tankönyveket jelölik:1: 1000 szó magyarul, 2: Halló, itt Magyarország, 3: Hungarolingua, 4: Itt magyarul beszélnek, 5: Magyar nyelv külföldieknek
T1 - találkozás, T2 - távozás

Szevasztok!								T1							T1
Szia!				T1		T1	T1	T1	T1	T1			T1		T1
						T2	T2	T2		T2			T2		T2
Sziasztok!								T1							T1
								T2							
Üdvözlöm.							T1								
Viszlát!						T2		T2		T2			T2		
Viszonthal- lásra.										T2	T2		T2		T2
Viszont- látásra.										T2	T2	T2	T2	T2	T2

Az összefoglaló táblázatokból kitűnik, hogy a nyelvkönyvek nem foglalkoznak az udvariassági szokások alapos bemutatásával, s „csak ízelítőt adnak a nyelvhasználatból, általános semleges viszonyt feltételezve a beszélgető partnerek között, de nem mutatják be következetesen a különböző helyzetek megkívánta nyelvi árnyalatokat.” (Koutny 2004: 175). Az udvariassági fordulatokat, az első két lecke kivételével, általában mellőzik a tankönyvek. Sok esetben a kommunikáció az adott tankönyvi témával kapcsolatos mondanivalóra szűkül. Ilyenkor – tekintettel a beszédhelyzet bemutatására – általában a fontosabb, az adott szituációban (pl. vásárláskor) használatos konkrét információk részesülnek előnyben az udvariassági fordulatokkal szemben. Más esetben a párbeszéd valamiféle korábbi kontaktust feltételez, így ugyancsak mellőzi ezeket a kifejezéseket. Ismerve azonban a magyarországi szokásokat, de akár az általános udvariassági normákat is a köszönés és búcsúzás (üzletben, fodrásznál stb.) kötelező. Ezért a nyelvkönyvekben is fontos lenne jelezni azokat a szituációkat, melyekben a magyarok feltétlenül köszönnek, s mikor illik a köszönést megismételni.

Az elemzés kimutatta, hogy a nyelvkönyvek elsősorban az egyenrangú pozíciót betöltő személyek közti köszönési formákat mutatják be. Ezek általában univerzális udvariassági fordulatok, melyek mindhárom viszony fennállásakor használhatók. Közülük azonban csak három (*Szervusz*, *Szervusztok*, *Szia*) szerepel a bizalmas viszony bemutatásánál egy-egy nyelvkönyvben. A nyelvkönyvek elsősorban a társasági és személyes, valamint a nyilvános viszonyoknak megfelelő udvariassági stratégiákat mutatják be, azonos figyelmet szentelve a következő köszönési formáknak: *Jó napot kívánok*, *Jó napot*, *Jó reggelt kívánok*, *Jó reggelt*, *Kezét csókolom*, *Szervusz*, *Szia*, *Viszontlátásra*.

Annak ellenére, hogy a nem hivatalos kommunikáció általában nem jelent nagy újdonságot a külföldiek számára, mert hasonló fordulatok bizonyos helyzetekben anyaországukban is használatosak, fontos lenne udvariassági

normák bemutatása a nyelvkönyvekben. A magyar napszakfüggő köszönési fordulatok közül a *Jó reggelt*, *Jó reggelt kívánok*, valamint a *Csókolom*, ill. *Kezét csókolom* kifejezések a legnehezebben elsajátíthatóak a lengyel tanulóknak. Ennek magyarázata igen kézenfekvő: a lengyel udvariassági fordulatok között nem szerepelnek az előbb felsorolt magyar kifejezések megfelelői. Elsajátításukat nem segíti, hogy hiányoznak a nyelvórákon használt tankönyvekből. Ezért az igen gyakran használt *Kezét csókolom* fordulattal szemben fontos lenne a *Csókolom* használatának bemutatása, mely csak egy nyelvkönyvben szerepel.

Mindezt bizonyítja a fenti táblázat alapján készített összeállítás a köszönés és a búcsúzás formáinak bemutatásával, figyelembe véve a beszélők közötti viszonyt:

1. köszönés

- a. bizalmas viszonynál: *Szervusz, Szervusztok, Szia*
- b. személyes/társadalmi viszonynál: *Isten hozta, Jó estét kívánok, Jó estét, Jó napot kívánok, Jó napot, Jó reggelt kívánok, Jó reggelt, Kezét csókolom, Szervusz, Szervusztok, Szevasz, Szevasztok, Szia, Sziasztok, Üdvözlöm*
- c. nyilvános viszonynál: *Helló, Jó estét kívánok, Jó estét, Jó napot kívánok, Jó napot, Jó reggelt kívánok, Jó reggelt, Kezét csókolom, Szervusz, Szervusztok, Szevasz, Szevasztok, Szia, Sziasztok*

2. búcsúzás

- a. bizalmas viszonynál: –
- b. személyes/társadalmi viszonynál: *Szervusz, Szervusztok, Szia, Sziasztok, Viszlát, Viszonthallásra, Viszontlátásra*
- c. nyilvános viszonynál: *Csókolom, Jó éjszakát kívánok, Jó éjszakát, Kezét csókolom, Szervusz, Szevasz, Szia, Viszlát, Viszonthallásra, Viszontlátásra*

A fenti táblázatokban bemutatott nyelvkönyvek tartalmának a magyar megszólítások rendszerével (Koutny, 2004) való összevetése azt példázza, hogy a tananyagokban bemutatott megszólítások terén hiányosságot lehet észlelni. A nyelvkönyvekben gyakran csak az említés szintjén kerül sor a specifikusan magyar megszólítások bemutatására. Ugyancsak gyakori a magyar nyelvre jellemző megszólítási formák mellőzése (melyek közé tartozik többek között a nők megszólítása is). Ezenfelül nem minden nyelvkönyv jelzi az egyes megszólításokat a társadalmi pozíció függvényében (beteg–orvos, diák–tanár, beosztott–főnök, ügyfél/vásárló–ügyintéző/eladó).

Az alábbiakban összegezem a magyar megszólítások a nyelvkönyvekben való megjelenítését a beszélők közötti viszony függvényében, mellőzve a keresztnéven való megszólítást, illetve a tegezést és magázást, melyet a legtöbb tananyag bemutat, mint általánosan használt megszólítási formát:

1. Bizalmas viszony:

a. Nem egyenlő pozíciót betöltő személyek – nagyszülők, illetve szülők megszólítása:

anya / apa, anyu, apám, mama / papa, nagymama, nagyapám

b. Nem egyenlő pozíciót betöltő személyek – unokák, ill. gyermekek megszólítása:

gyerekek / kisfiam, kisunokám, lányom / fiam, lányok

c. Egyenlő pozíciót betöltő személyek – unokák, ill. gyermekek megszólítása:

drágám, kedves feleségem

2. Személyes/társadalmi viszony:

a. Nem egyenlő pozíciót betöltő személyek – magasabb pozíciót betöltő személy megszólítása:

doktornő / doktor úr, főnök, igazgató úr, tanár úr

b. Nem egyenlő pozíciót betöltő személyek – alacsonyabb pozíciót betöltő személy megszólítása:

gyerekek

c. Egyenlő pozíciót betöltő személyek megszólítása:

drágám, emberek, lányok / fiúk, vezetéknév+úr

3. Nyilvános viszony:

a. Nem egyenlő pozíciót betöltő személyek – magasabb pozíciót betöltő személy megszólítása:

doktor úr, főúr, kisasszony, néni / bácsi, pincér

b. Nem egyenlő pozíciót betöltő személyek – alacsonyabb pozíciót betöltő személy megszólítása:

gyerekek, kedveskéim, kislány, kisfiam, fiam, lányok / fiúk

c. Egyenlő pozíciót betöltő személyek megszólítása:

asszonyom / uram/uraim, vezetéknév+úr

Összegezés

A mindennapi élethelyzeteken keresztül sok nyelvkönyv bemutatja ugyan a különböző udvariassági szokásokat és szabályokat, azonban nem mindig hangsúlyozza a specifikusan magyar fordulatokat és használatukat. A tananyagokban bemutatott udvariassági fordulatok elemzése elsősorban azt példázza, hogy a tankönyvszerzők nagyobb figyelmet szentelnek az úgynevezett formális beszédhelyzeteknek. Ez megkívánná a hivatalos személyekkel való érintkezésben (pl. határőrség, rendőrség), valamint a munkahelyi kommunikációban használatos köszönési és megszólítási formák jelzését. Ezek a szituációk azonban csak felületesen lettek bemutatva – egyirányú kommunikációként, ahol csak az egyik beszélőpartner köszön, illetve szólítja meg a másikat (l. 3. tábl.). Az alapszintű nyelvtanítás, mely elsősorban a tananyag gyakorlati felhasználását feltételezi, ugyancsak megívánná mind a négy E. T. Hall által jelzett társadalmi viszony vázlatos bemutatását.

Az alapszintű nyelvtanításban használt nyelvkönyvek vizsgálata kizárólag általános észrevételek jelzésére jogosít fel, de mindenképpen bizonyítja, hogy a nyelvtanulók, amennyiben a nyelvkönyveken kívül nem kerülnének kapcsolatba a magyar nyelvvel (pl. a nyelvtanár kizárólag a nyelvkönyvben bemutatott tananyagra építene), magyar nyelvterületen nagy megpróbáltatásoknak lennének kitéve az elsajátított tananyag gyakorlati felhasználásával. Mindez ahhoz az általános megjegyzéshez vezet, hogy a magyar nyelvkönyvekben célszerű lenne részletesebben is kitérni a mindennapi kultúra, a specifikusan magyar viselkedési normák részletes, szituációs kontextusba helyezett bemutatására.

Bibliográfia

- Artowicz Elżbieta 1990: Jak się zwracać do bratanków. In: *My i oni. Obcość czy wspólnota?*, Warszawa: Wydział Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego: 1–11.
- Balogh Katalin 2001: Az udvariasság nyelvtanári szemszögből, In: *Modern nyelvtanítás*, Budapest: Corvina Kiadó, 2001/1.
- Bárdos Jenő 2001: *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre 1987: *Nyelvi illemtan*, Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.
- Erdős József – Prileszky Csilla 1996: *Halló, itt Magyarország! I. Magyar*

- nyelvkönyv külföldieknek*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Guszkova Antonyina 1981: *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a magyar mint idegen nyelvben*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hall, Edward T. 1969: *Rejtett dimenziók*, Budapest: Háttér Kiadó.
- 1987: *Bezgłośny język*, Warszawa: PIW.
- Hlavacska Edit – Hoffmann István – Laczkó Tibor – Maticsák Sándor 1996: *Hungarolingua 1. Magyar nyelvkönyv*, Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem.
- Koutny Ilona 2004: *A magyar pragmatika néhány problémája*, in: Koutny Ilona, *Hungarológia: Nyelv és kultúra*, Poznań: Prodrak: 175–193.
- Kovácsi Mária 1993: *Itt magyarul beszélnek! I. Magyar nyelvkönyv kezdőknek angol, francia és német magyarázatokkal*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lakos Dorottya 1998: *Hungarian for foreigners. Magyar nyelv külföldieknek*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Marcjanik, Małgorzata 1992: *Typologia polskich wyrażen o funkcji grzecznościowej*, in: Anusiewicz, Janusz – Marcjanik, Małgorzata (szerk.), *Język a kultura 6.*, Wrocław: Wiedza o kulturze: 27–32.
- Maróti Orsolya 2003: *Szia, professzor úr! Pragmatikai hibák idegen ajkúak magyar nyelvhasználatában*, in: *Hungarológiai évkönyv 4./1.* Pécs: 166–171.
- Medgyes Péter 1995: *A kommunikatív nyelvoktatás*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Ożóg Kazimierz 1992: *O niektórych aspektach semantyki zwrotów grzecznościowych*, in: Anusiewicz, Janusz – Marcjanik, Małgorzata (szerk.), *Język a kultura 6.*, Wrocław: Wiedza o kulturze: 51–56.
- Somos Béla 2000: *1000 szó magyarul. Magyar nyelvkönyv kezdőknek*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald 2002: *Szociolingvisztika*, Budapest: Osiris.

Everyday communication and its image in courses of Hungarian for foreigners

The courses of Hungarian language are a very important source of information about the contexts of language use for the learners (especially those learning the language in their mother country). The aim of my study is to show whether the lexical content of the courses is appropriate to the demand of communication in everyday contacts. I discuss the lexicon and the everyday situations presented in the courses of Hungarian for foreigners. My aim is to present the relations between the content of courses and the everyday life needs of learners getting in touch with people whose mother tongue is Hungarian (native speakers).